

G. E. Glezerman: **Zakony občestvennogo razvitija; ich charakter i ispolzovanie.** Politizdat, Moskva 1979, 303 str.

Glezerman se ve své nové práci zabývá klasickým problémem marxistické filozofie. Ačkoli je kniha založena na využití starší publikace „O zakonach občestvennogo razvitija“ (1960), je pro ni charakteristický posun názorů vlastní marxistickému myšlení posledních let i reakce na problémy, které se v současné době objevují v marxistické i buržoazní filozofii.

Kniha má sedm kapitol: Předmět historického materialismu a zvláštnosti jeho zákonů, Obecné problémy a podstata sociálního determinismu, O poznání zákonů společenského vývoje, Vědecké předvídaní společenských jevů, Zakony společenského vývoje a vědomá činnost lidí, Vztah obecných a specifických zákonů společensko-ekonomické formace, Obecná zákonitost střídání společensko-ekonomických formací a sveráznost vývoje jednotlivých zemí a národů.

Jednotlivé kapitoly nemají zcela stejnou úroveň. Podnětná, ale i velmi diskusní je kapitola první, ve které Glezerman definuje historický materialismus ve vztahu k obecné filozofii na jedné straně a ke speciálním vědám na straně druhé. Už ve výkladu vztahu mezi dialektickým a historickým materialismem dochází k určitým nejasnostem daným pravděpodobně formulační nepřesností: Některé výroky vedou k dojmu, jako by vznik dialektického materialismu znamenal kvalitativní změnu pouze v názorech na společnost, ale nepřinesl nic nového pro materialistickou filozofii přírody.

Závažnější jsou nejasnosti ve vztahu mezi historickým materialismem a historiografií. Glezerman si uvědomuje, že historiografie je určitým typem obecné vědy a že formuluje určité zákony. Avšak, když ji klade do vztahu k historickému materialismu, stává se z ní pouhá popisná disciplína a z toho vyplývá — ačkoli to Glezerman nikde neříká a naopak to odporuje explicitnímu textu — že ztrácí charakter vědeckosti. Pravděpodobně to souvisí s Glezermanovou myšlenkou, že se historiografie a historický materialismus od sebe neliší svými metodami a obecností svých výsledků, ale svým předmětem: zatímco předmětem historiografie je podle Glezermana konkrétní chod vývoje společnosti, jsou předmětem historického materialismu samy zákony tohoto vývoje. Domnívám se, že tato teze je základní slabinou celé Glezermanovy koncepce a navíc je opět v rozporu s množstvím jeho dalších tezí: Jestliže se zákony společenského vývoje nemohou projevovat jinde než v konkrétní lidské společensko-historické činnosti — a tato teze o imanentnosti zákonů společenského vývoje se táhne celou Glezermanovou knihou jako červená nit — potom *předmětem* historického materialismu nemohou být tyto zákony, ale skutečnost, v níž se skrývají. Objevení zákonů vývoje a fungování společnosti může být pouze *výsledkem* poznávací aktivity historického materialismu.

Ve druhé kapitole rozebírá Glezerman povahu sociálního determinismu. Zdůrazňuje imanentnost působení zákonů společenského vývoje v lidské aktivitě. Správně přitom vysvětluje rozdíl mezi skutečností, že lidská činnost je vždy činností bytosti nadané vědomím a že je ve velké většině clevědomá a skutečností, že v převážné části lidských dějin se společenské zákony prosazují živelně. Klade důraz zejména na to, že se lidská činnost neoděhrává ve vzduchoprázdnu, ale v určitých historicky vzniklých podmínkách; tato činnost, pokud je historicky relevantní, je činností velkých mas lidí. Konečný výsledek lidské činnosti je „součtem“ všech těchto jednotlivých akcí, které jsou často vzájemně protikladné. Nově vzniklá historická skutečnost tedy většinou neodpovídá přáním lidí ani není tvořena svobodně ve smyslu metafyzického voluntarismu.

V kapitole o poznání společenských zákonů srovnává Glezerman přírodní a společenské zákony jak co do jejich působnosti, tak ve vztahu k jejich poznávání. Konstatuje, že jak působení, tak poznávání společenských zákonů je zprostředkováno zájmy lidí, a to především třídními zájmy. Stejně jako neexistují buržoazní a proletářské zákony fyziky, neexistují ani buržoazní a proletářské zákony vývoje společnosti. Tyto zákony jsou objektivní, a proto mohou být jen jedny, jak pro buržoazii, tak pro proletáře. Avšak jejich poznávání a využití je na třídních zájmech závislé. V kapitole by pravděpodobně bylo vhodné — v zájmu jasnosti a přesvědčivosti výkladu — rozlišit mezi subjektivně uvědomovaným zájmem a reálným zájmem buržoazie na objevování společenských zákonů. V rámci kritiky buržoazních názorů se Glezerman zabývá problémem opakovatelnosti a nutnosti společenského dění a otázkou objektivní pravdy ve společenské vědě.

Stejně jako poznávání společenských zákonů má i předvídaní vývoje společnosti ve srovnání s předvídaním jevů v přírodě své zvláštnosti způsobené tím, že se týká vědomé lidské činnosti. Předvídaní ve společenské vědě a hlavně v historickém materialismu má formu alternativy: obsahuje tvrzení o základní tendenci společenského vývoje, o možnostech, které z ní plynou, a o podmínkách, za kterých se ta či ona může uskutečnit. Protože tyto podmínky spočívají do značné míry v aktivitě lidí, znamená takto formulovaná předpověď apel na lidskou činnost.

Také v páté kapitole věnuje Glezerman hodně místa osvětlení marxistického pojmu objektivní společenské zákonitosti ve vztahu k aktivitě lidí. Zabývá se dále klasifikací společenského zákona. V této souvislosti zřejmě chybně rozlišuje mezi dynamickými a statistickými zákony, když tvrdí, že všechny statistické zákony mají pouze pravděpodobnostní charakter, a tedy odporují tezi o nutné porážce kapitalismu. Ztožnění společenských zákonů se zákony dynamickými by znamenalo krok zpět směrem k mechanickému redukcionismu v chápání společnosti. Jako zákony projevující se v masovém jednání lidí musí mít zákony lidského vývoje nutně statistický charakter.

V podkapitole zabývající se využitím společenského zákona jsou zajímavé pasáže týkající se subjektivních podmínek využití zákona společenského vývoje, ale chybí slibované vysvětlení objektivních podmínek tohoto využití.

Velmi hodnotné jsou kapitoly šestá a sedmá pojednávající o společensko-ekonomické formaci. V šesté kapitole týkající se vztahu mezi obecnými a speciálními zákony Glezerman odmítá tezi, že speciální zákony jsou pouze konkretizační zákonů obecných – v této souvislosti je zajímavá i vzájemná polemika mezi Glezermanem a D. Bellem.

V sedmé kapitole Glezerman rozebírá pojem společensko-ekonomické formace, jeho význam pro pochopení opakovatelnosti a zákonitosti vývoje společnosti, stejně jako pro vytvoření kritéria vědecké periodizace dějin. Tento výklad by asi bylo vhodné rozšířit o podrobný rozbor pojmu „výrobní způsob“. Ačkoli s ním Glezerman v kapitole pracuje a správně ukazuje jeho význam pro pojem „společensko-ekonomická formace“, jeho specifikace by přispěla k jasnosti, přehlednosti a úplnosti výkladu. Podružným nedostatkem je dvojitý způsob použití pojmu „nadvstavba“. Zatímco většinou Glezerman používá tohoto pojmu způsobem zcela obvyklým v marxistické filozofii, na s. 233 se objevuje pojem v množném čísle a navíc ve formulaci sugerující domněnku, že může existovat nadvstavba (část nadvstavby) nezávislá na základně.

Ačkoli jsem se v recenzi zabývala především dílčími chybami a diskusními názory obsaženými v Glezermanově práci, chtěla bych na závěr konstatovat, že jde o knihu zdařilou a užitečnou. Avšak i při své zdařilosti je symptomem určitého nedostatku, který charakterizuje celou marxistickou produkci týkající se vývoje společnosti: historický materialismus se soustřeďuje především na otázky týkající se buržoazní a socialistické společnosti a přechodu mezi nimi. Problematika prvobytně pospolné společnosti, asijského výrobního způsobu, otrokářského a feudálního řádu ustupuje do pozadí. Je to pochopitelné: aktuální politický zájem se soustřeďuje zejména na poslední společensko-ekonomické formace, ke kterým se vztahuje také nejvíce faktického materiálu. Ale chceme-li poznávat obecné zákonitosti společenského vývoje, pak se může stát, že zanedbáme-li problematiku starších dějin, přehlédneme některé obecné tendence, které se mohou v té či oné formě prosazovat i dnes. Práce zabývající se vývojem společnosti a jeho zákonitostmi by se tedy měly soustředit skutečně na celý vývoj společnosti, nebo by měly být alespoň doplněny větším množstvím prací, které by působení obecných zákonů vývoje společnosti zkoumaly v prostředí starších společensko-ekonomických formací.

Ivana Holzbachová

Jürgen Kocka: Sozialgeschichte; Begriff, Entwicklung, Probleme.
Göttingen 1977, 173 str.

Až do šedesátých let tohoto století byla západoněmecká buržoazní historiografie prakticky orientována novorankovskoy, což znamenalo, že se přísně přidržovala zásady historické individuality, odmítala zákonitosti a podřizovala veškerý historický proces